

**Матеріальне забезпечення поштово-телеграфних
службовців Російської імперії
наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.:
історіографічні аспекти дослідження**

Федорченко Олег Володимирович

У статті розглянуто проблемні історіографічні питання вивчення матеріального становища зв'язківців Російської імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. З'ясовано причини формування хибних поглядів стосовно матеріального забезпечення чиновництва поштово-телеграфного відомства.

Ключові слова: зв'язківці, поштово-телеграфні службовці, матеріальне забезпечення.

Федорченко Олег. Материальное обеспечение почтово-телеграфных служащих Российской империи в конце ХІХ – начале ХХ века: историографические аспекты исследования. В статье рассмотрены проблемные историографические вопросы изучения материального положения связистов Российской империи в конце ХІХ – начале ХХ века. Выяснены причины формирования ложных взглядов относительно материального обеспечения чиновничества почтово-телеграфного ведомства.

Ключевые слова: связисты, почтово-телеграфные служащие, материальное обеспечение.

Fedorchenko Oleg. Material ensuring of the Russian Empire telegraph and postal clerks in the late nineteenth - early twentieth century.: historiographical research aspects. The article discusses the problematic historiographical issues of the investigated financial situation of the Russian Empire communication officers in the late nineteenth - early twentieth century. Clarified the reasons of the false beliefs formation regarding the material ensuring of the Post and Telegraph Department officials.

Keywords: communication officers, telegraph and postal clerks, material ensuring.

Для формування корпусу чиновництва і забезпечення їх активної працьовитості уряд Російської держави повинен був підтримувати стійке зацікавлення працівників до якісної роботи. На формування тривалого інтересу до служби у державних установах впливало багато чинників. Першочергове значення мало гідне матеріальне забезпечення.

Зазначена проблема, як правило, розглядалася в контексті історії зв'язку. Серед дореволюційних вчених слід назвати професорів: економіста І. Озерова, інженера-електрика і за сумісництвом помічника Начальника Головного управління пошт і телеграфів (далі ГУПіТ) П. Осадчого [24, 25]. Дане питання також розглядали чиновники відомства зв'язку М. Соколов і К. Лішин [21, 30]. У радянські часи тональність у дослідженні історії зв'язку задав історик К. Базилевич, який приділяв увагу матеріальному становищу зв'язківців через призму їхнього страйкового руху 1905-1906 рр. [2, 3]. Варто згадати й інші роботи радянських істориків у такому ж дусі: Л. Єрмана, В. Лебедева [14, 15, 20]. Значна маса літератури другої половини ХХ ст. з історії зв'язку має публіцистичний характер, написана, як правило, зв'язківцями, а фактичний матеріал взято з праць вище перерахованих авторів [1, 18, 26 і т.д.].

У 90-х роках ХХ ст. з розвитком екзистенційних історичних досліджень зріс інтерес і до матеріального становища поштово-телеграфних службовців Російської імперії. У цьому руслі працювали зв'язківці й публіцисти В. Бізіна, В. Мухін, Т. Замкова [4, 5, 13], вітчизняні історики В. Молчанов, В. Семененко та ін. [17, 22] і зарубіжні науковці М. Високов, В. Морєв, М. Ромашев, Г. Шапошніков та ін. [6, 23, 28, 33], які висвітлювали певні сторони матеріального становища зв'язківців: умови роботи, заробітну плату, матеріальне забезпечення міського населення і т.д. Проте, варто зазначити, що в цих роботах недостатньо аналізу матеріального становища зв'язківців.

Загальною проблемою досліджень залишається існування аксіоми про незадовільне матеріальне забезпечення службовців поштово-телеграфного відомства та небажання уряду Російської імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. поліпшити ситуацію [5, с. 65; 13, с. 25; 17, с. 108-109; 19, с. 15-17; 26, с. 15]. Лише у деяких працях істориків можна спостерігати твердження про намагання політичної еліти Російської імперії вирішити проблему забезпечення зв'язківців [32, 33].

З огляду на таку історіографічну ситуацію, метою статті є спроба висвітлити причини і передумови утворення майже беззаперечних історіографічних тез про незадовільне матеріальне становище поштово-телеграфних службовців Російської імперії і небажання вищого керівництва держави вирішити цю проблему.

Мета дослідження передбачає виконання наступних завдань: показати хибність поглядів про убоге забезпечення зв'язківців і нехтування його покращенням владою Російської імперії; комплексно проаналізувати причини утворення аксіоми про незадовільне забезпечення зв'язківців за царських часів.

Стисло висвітливо основні засади і заходи влади Російської імперії стосовно розвитку й оцінки значення засобів комунікації. Керівництво

Російської держави не могло повністю ігнорувати технічний поступ і бути настільки недалекоглядним щоб залишити величезну за просторами країну без засобів комунікації. Тому воно під тиском обставин змушене було приділяти увагу розвитку комунікаційних магістралей. Але основна увага приділялася максимальному зиску при мінімальних витратах. У тому числі економили і на зв'язківцях, які, до речі, були державними службовцями з відповідними правами та обов'язками. Утім, не секрет, що і зараз держава як політичний інститут не проти зекономити на власних службовцях. І питання стоїть навіть не в якості виконання і не в обсязі обов'язків службовців, а в бажанні й можливості останніх відстояти своє право на покращення умов життя. Зрозуміло, що в монархічній, абсолютистській Російській імперії здійснити це було практично неможливо. Виключення становило суттєве покращення умов зв'язківців після 1905 р., коли страйк поштово-телеграфних службовців спричинив інформаційну блокаду Півдня імперії, Уралу й деяких інших регіонів держави. Правляча еліта Росії розуміла, а після комунікаційного колапсу – відчула стратегічне значення засобів зв'язку, а тому не могла ігнорувати матеріальне забезпечення поштово-телеграфних чиновників [32, 33].

Звісно, у службовців ГУПіТ заробітні плати були не найвищими, а соціальний пакет не найкращий серед цивільних службовців царської Росії. Однак зв'язківці по деяким позиціям випереджали інших чиновників (див. таблицю 1 (складено за [27, с. 118; 35, с. 74; 36, с. 75])). Порівнюючи оклади посад за класністю видно, що заробітна плата поштово-телеграфних службовців не була найнижчою серед державних службовців, як запевняли радянські науковці К. Базилевич, В. Лебедев [3, с. 151-152; 20 с. 15-17] і зв'язківці М. Псурцев і Є. Карлова [18, с. 54-56; 26, с. 15], а подекуди – вища.

Таблиця 1

Заробітна плата державних службовців відомств Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.

Посада	Заробітна плата у руб. на рік			Класи і розряди			Заробітна плата зв'язківців відповідно класності і розрядів у руб. на рік
	Оклад	Столові	Всього	За посадою	За мундиром	За пенсією	
Рада Державного дворянського Земельного банку							
М о л о д ш и й діловод	1200	300	1500	VII	VII	IV	1200-1500

Помічник діловода	720	180	900	VIII	VIII	IV	750-1200
Кресляр	480	120	600	IX	IX	VII	450-750
Харківський практичний технологічний інститут							
Бібліотекар	700	300	1000	VIII	VIII	IV	600-1200
Помічник інспектора	900	300	1200	VII	VII	IV	900-1500
Діловод	700	300	1000	VII	VII	IV	900-1500
Саратовське Міське поліцейське управління							
Секретар поліцейського управління	450	450	900	VIII	VIII	VI	600-1200
Дільничний пристав	600	600	1200	VIII	По формі для поліцейських	IV	900-1200
Помічник дільничного приставу	300	300	600	IX		VII	450-750

Більше того, після революції 1905-1907 рр. уряд імперії покращував становище поштово-телеграфних службовців. Варто висвітлити складові соціального пакету і пільг зв'язківців. Пенсійне забезпечення до 1905 р. надавалося лише службовцям, оклад яких перевищував 600 руб. на рік (для порівняння в Одеському поштово-телеграфному окрузі в 1908 р. зв'язківців, які отримували оклад 600 руб. і більше було 19,9%) [10, арк. 180-181]. З січня 1906 р. усім чиновникам ГУПіТ призначили пенсію [9, арк. 14].

Також службовцям відомства зв'язку надавалися відомчі квартири або здійснювалася грошова компенсація за оренду житла. Існувала система доплат за деякі види робіт: за операції по ощадним касам передбачалася винагорода у розмірі 2,5% від суми за прийом передплати на внутрішні видання, 2% від суми продажу гербових марок та інших цінних паперів. Зв'язківцям надавалася грошова допомога й організовувалися святкові столи, приурочені до державних свят. Принагідно зауважимо, що на випадок хвороби або смерті рідних чи близьких службовцям передбачалася екстраординарна грошова допомога. Функціонували комітети з надання допомоги на виховання дітей, каси взаємодопомоги, кредитно-ощадні каси. При установах вищих класів організовувалися чайні для забезпечення працівників безкоштовними гарячими напоями [32, с. 319-321].

Існували пільги особам, яких призвали на війну. Так, під час війни з Японією 1904-1905 рр. за вільнонайманими працівниками призваними

з запасу на дійсну військову службу зберігали повний оклад або його частину на період перебування в армії [11, арк. 89]. Циркуляром начальника ГУПіТ М. Севастьяновим від 18 березня 1909 р. призначалися пенсії або одноразові допомоги зв'язківцям чи їх родинам, які постраждали під час подій 1905-1907 рр. [8, арк. 240]. Закон від дев'ятого серпня 1914 р. передбачав допомогу родинам вільнонайманих зв'язківців, мобілізованих у діючу армію [12, арк. 4-5].

Паралельно службовці безкоштовно отримували медичну допомогу. Для цього при конторах вищих класів передбачалися посади лікарів, а в установи нижчих класів докторів наймали на неповне навантаження. До їхніх функцій включалось надання першої медичної допомоги, відвідування хворих на дому, підтвердження хвороби [8, арк. 203].

Крім того, для селян і міщан служба в закладах ГУПіТ була чи не єдиним способом отримати особисте дворянство, звичайно, при виконанні всіх необхідних умов. Так, згідно з Поштово-телеграфним статутом, начальник ГУПіТ міг присвоювати чин не вище VII класу (надвірний радник) [31, с. 6]. Отриманий чин надавав визначене коло прав і привілеїв та підвищував соціально-правовий статус особи у становій стратифікації Російської імперії.

Зв'язківці мали право на відпустки. Згідно з нормативними документами, щорічна відпустка із збереженням заробітної надавалася строком на один місяць, без збереження – до чотирьох місяців [29, с. 129-131].

Треба зазначити, що одна з головних складових життєвого рівня, наявність вільного часу, по суті, у зв'язківців була відсутня. Тому можна говорити лише про те, що життєвий рівень більшості поштово-телеграфних службовців все ж таки не піднявся до рівня значення їхньої діяльності для функціонування державного апарату. Це, у першу чергу, залежало від диспропорції в обсязі виконаної роботи і встановленої винагороди.

Оскільки більшість позитивних змін матеріального забезпечення зв'язківців відбулася після 1906 р. то і рефлексія їх на події 1905 і 1917 рр. була кардинально відмінною. У 1905 р. зв'язківці підтримали учасників революції й самі були її активними учасниками. Восени 1917 р. вони або нав'язували інформаційну блокаду більшовикам, або засвідчили свою відносно політичну інертність [33, с. 27]. Останнє свідчить про те, що за проміжок 1905-1914 рр. їхня мотивація до служби покращилася, звісно, не без зміни поглядів вищого керівництва держави на функціонування комунікаційних магістралей.

Зупинимось на причинах утворення за радянських часів історіографічної догми про незадовільне вирішення царським урядом проблеми матеріального забезпечення зв'язківців. Одразу слід зазначити, що всі причини треба розглядати в комплексі.

По-перше, це диспропорція в обсязі виконаної роботи і встановленої винагороди поштово-телеграфним службовцям, що контрастувало з умовами праці у більшості цивільних відомств. Так, Г. Федотов характеризував особливості державної служби наприкінці ХІХ ст.: «Служба у державних конторах зводилася до перебування п'яти-шести годин, які скращувалися приємними розмовами» [34, с. 125]. Дещо інша ситуація відбувалася в середовищі нижчих чиновників ГУПіТ. Красномовно ілюструє ситуацію рапорт огляду співробітників Миколаївської поштово-телеграфної контори Миколаївського міського лікаря М. Зоріна Миколаївському Військовому губернатору М. Копитову від 24 серпня 1891 р.: «...Я впевнений, що і на каторзі не виснажують людей до такої міри. При таких умовах не дивно сходити з розуму, доходити до відчаю і позбавляти себе життя...» [7, арк. 10].

По-друге, слід відзначити компактне розміщення зв'язківців, на відміну від інших державних службовців з невисоким матеріальним забезпеченням, які працювали у значній кількості відомств і не представляли монолітної маси.

По-третє, прямо залежна від двох попередніх, більшість населення так чи інакше користувалася послугами поштово-телеграфного відомства, що давало змогу наочно, одразу спостерігати та відчувати недоліки у системі зв'язку. Так, у 1894 р. жителі Херсону описували ситуацію у місцевій поштово-телеграфній конторі: «При всіх обґрунтованих скаргах [на роботу місцевої контори]..., утім, не можливо цьому дивуватися: на одного чиновника звалюється стільки різноманітних обов'язків, що зберегти рівновагу, тактовність, однакову увагу до всіх просто не можливо» [37, 20 вересня с. 6]. Така ситуація була типовою для всієї імперії. Це висувало зв'язківців із їхніми проблемами на перший план, оминаючи інших чиновників та підживлювало стереотипи про негативне вирішення проблеми матеріального винагородження зв'язківців.

По-четверте, поштово-телеграфні чиновники одні з небагатьох державних службовців взяли активну участь у революції 1905-1907 рр. Оскільки їхній виступ практично паралізував обмін інформацією між царською адміністрацією та окраїнами, армією, радянській владі потрібно було їх одягнути у шати знедолених та обділених, показати зв'язок між пролетаріатом та чиновництвом, що, у свою чергу, стало б індикатором розладу бюрократичної системи Російської імперії з середини. Також це засвідчило б сприйняття опорою царської влади, чиновництвом, комуністичної ідеології. У цьому руслі з'являлися пропагандистські необґрунтовані версії приналежності зв'язківців до різних класів, прошарків. Так, Л. Єрман зараховував поштово-телеграфних службовців до інтелігенції або «напівінтелегенції» [14, с. 32; 15, с. 7]. В. Лебедев відносив зв'язківців до «чиновницького пролетаріату» [20, с. 14]. Проте, спеціаліст з історії російського чиновництва П. Зайончковський під чиновниками мав на увазі осіб, що «...мали класний чин і перебували

на державній службі та канцелярські службовці, які займали аналогічне становище і згодом отримували класний чин» [16, с. 4].

Таким чином, політична еліта Російської імперії в умовах обмеженого фінансування змогла налагодити матеріальне забезпечення зв'язківців, яке деякими аспектами не відставало від інших відомств. Однак, такий підхід забезпечував стабільну роботу лише у відносно спокійні роки і давав збої в періоди надзвичайних ситуацій. Утім, радянським історикам необхідно було показати розлад системи управління Російської імперії, співчуття і підтримку більшовиків чиновниками ГУПіТ. Це стало можливим за умов існування диспропорції між матеріальним забезпеченням і значенням роботи зв'язківців в епоху становлення індустріального суспільства; компактного розміщення поштово-телеграфних службовців з їхніми постійними проблемами, що привертало увагу населення, яке все більше користувалося комунікаційними послугами.

Література

1. Арлазоров, М. С. Вам письмо! Из истории мировой почты / М. С. Арлазоров. – М., 1966.
2. Базилевич, К. В. Очерки по истории профессионального движения работников связи (1905-1906) / К. В. Базилевич. – М., 1925.
3. Базилевич, К. В. Почта в России в XIX веке / К. В. Базилевич. – М., 1927.
4. Бизина, В. Г. Из истории украинской почты / В. Г. Бизина. – К., 2000.
5. Від гінця до Інтернету: нариси з історії української пошти / [В. Г. Мухін, В. М. Мороз, П. А. Дюков, та ін.] ; під ред. В. Г. Мухіна. – К., 2002.
6. Высоков, М. С. История почты и телеграфа на Дальнем Востоке России (40-е гг. XVII - начало XX вв.) : автореф. дис. на соискание научной степени канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / М. С. Высоков. – Владивосток, 1987.
7. Державний архів Миколаївської області (далі ДАМО). – Ф. 230. – Оп. 2. – Спр. 50. Дело об увеличении штатов Николаевской почтово-телеграфной конторы, 1891 р.
8. ДАМО. – Ф. 87. – Оп. 1. – Спр. 127. Дело с секретной перепиской, 1910 р.
9. Державний архів Одеської області (далі ДАОО). – Ф. 307. – Оп. 7. – Спр. 15. Циркуляры и приказы Одесского почтово-телеграфного округа и структура Управления округа, 1906 р.

10. ДАОО. – Ф. 307. – Оп. 7. – Спр. 91. Ведомость со статистическими сведениями по личному составу почтово-телеграфного округа, 1909 р.
11. Державний архів Херсонської області. – Ф. 237. – Оп. 1. – Спр. 13. Циркуляры начальника Одесского почтово-телеграфного округа о наложении и обмене приема и запрещении издавать газеты и журналы, 1909-1910 рр.
12. Державний архів в Автономній Республіці Крим. – Ф. 206. – Оп. 1. – Спр. 11. Дело с перепиской, 1914-1915 рр.
13. Дніпропетровський поштамт – 100 років. Він зв'язує міста, поєднує людей / [Т. Ф. Замкова, О. І. Напханько, М. В. Зеленчук та ін.] ; під ред. Т. Ф. Замкової. – Д., 2005.
14. Ерман, Л. К. Интеллигенция в первой русской революции / Л. К. Ерман. – М., 1966.
15. Ерман, Л. К. Участие демократической интеллигенции в статечном и профсоюзном движении (1905-1907 годы) / Л. К. Ерман. – М., 1955.
16. Зайончковский, П. А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. / П. А. Зайончковский. – М., 1978.
17. История развития средств связи на Харьковщине в 2-х т. / С. И. Татарчук, В. Г. Гулян, В. И. Семененко и др. – Т. 2. – Х., 2003.
18. Карлова, Е. Л. К Вашим услугам – почта / Е. Л. Карлова, В. Г. Скропишева. – Л., 1985.
19. Лебедев, В. И. Первая русская почта / В. И. Лебедев // Вестник связи. – 1945. – № 7. – С. 24-25.
20. Лебедев, В. И. Участие работников связи в революционном движении России / В. И. Лебедев. – М., 1974.
21. Лишин, К. А. Записка о необходимости почтово-телеграфной реформы в России и заметки о почтовых нуждах в провинции. 1894-98 гг. / К. А. Лишин. – СПб., 1901.
22. Молчанов, В. Б. Житлове забезпечення населення Правобережної України в XIX ст. – на початку XX ст. / В. Б. Молчанов // Проблеми історії України XIX–XX ст. – 2008. – Вип. XV. – С. 85-103.
23. Морев, В. А. История средств и способов связи Томской губернии второй половины XIX – первой четверти XX вв. : авторефер. дис. на соискание научной степени канд. ист. наук : спец. 07.00.10. «История науки и техники» / В. А. Морев. – Томск, 2004.
24. Озеров, И. Х. Почта в России и за границей / И. Х. Озеров. – СПб., 1903.

25. *Осадчий, П.* Почтовые, телеграфные и телефонные сообщения как элемент государственного хозяйства в Европе / П. Осадчий. – СПб., 1908.
26. *Псурцев, Н. Д.* Развитие связи в СССР 1917–1967 гг. / Н. Д. Псурцев. – М., 1967.
27. *Расписание* должностей Государственного дворянского земельного банка // ПСЗРИ. Собрание третье. Т. V 1885 (Приложение к V тому: штаты и таблицы) – СПб., 1887. – С. 118.
28. *Ромашов, М. В.* Почтовая, телеграфная и телефонная связь в Самарской губернии : автореф. дис. на соискание научной степени канд. истор. наук : спец. 07. 00. 02. «Отечественная история» / М. В. Ромашов. – Самара, 2005.
29. *Свод Уставов о службе гражданской: Кн. 1.* – Устав о службе по определению от правительства изд. 1896 г. // Свод Законов Российской империи. Т. III. – СПб., 1912. – С. 1-179.
30. *Соколов, Н. И.* Почта и телеграф в XIX столетии / Н. И. Соколов // Министерство внутренних дел. Исторический очерк. 1802-1902. – СПб., 1902. – С. 1-123.
31. *Устав почтово-телеграфный.* Издание журнала «Почтово-телеграфное Эхо». – СПб., 1914.
32. *Федорченко, О. В.* Матеріальне становище поштово-телеграфних службовців наприкінці XIX – на початку XX ст. (за матеріалами Таврійської і Херсонської губерній) / О. В. Федорченко // Південний архів. Історичні науки. – 2010. – Вип. 31-32. – С. 318-327.
33. *Шапошников, Г. Н.* Развитие электросвязи и формирование информационной среды на Урале во второй половине XIX в. – конце 20-х гг. XX в. : автореф. дис. на соискание научной степени доктора истор. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Г. Н. Шапошников. – Екатеринбург, 2007.
34. *Шепелев, Л. Е.* Чиновный мир России: XVIII – начало XX в. / Л. Е. Шепелев. – СПб., 1999.
35. *Штат* Саратовского городского полицейского управления // ПСЗРИ. Собрание третье. Т. V. 1885. (Приложение к V тому: штаты и таблицы) – СПб., 1887. – С. 74.
36. *Штат* Харьковского практического технологического института // ПСЗРИ. Собрание третье. Т. V. 1885. (Приложение к V тому: штаты и таблицы) - СПб., 1887. – С. 75.
37. *Юг* : Ежедневная газета. – Херсон. – 1898.